

**Filozofická fakulta
Masarykova univerzita v Brně**

**Základy pedagogiky
Waldorfské školy**

Zpracovaly:

Anna Bánovcová,	1. ročník, prezenční studium
Eva Barnová,	1. ročník, prezenční studium
Lucia Konôpková,	1. ročník, prezenční studium
Iva Malinová,	1. ročník, prezenční studium
Marie Vorlová,	1. ročník, prezenční studium

4. prosince 2007

OBSAH

<u>1. Úvod</u>	3
<u>2. Historie Waldorfských škol</u>	3
<u>3. Pojem anthroposofie</u>	5
<u>4. Charakteristika WŠ</u>	7
<u>5. Waldorfská pedagogika</u>	7
5.1. Učebný plán	8
5.2. Organizácia vyučovania	8
5.3. Špecifika Waldorfskej pedagogiky	10
5.4. Vzťah Waldorfských škôl a rodičov žiakov	11
5.5. Učiteľ	11
5.6. Trieda waldorfskej školy	12
<u>6. Seznam WŠ v ČR</u>	12
6.1. <u>Mateřské školy</u>	12
6.2. <u>Základní školy a třídy</u>	13
6.3. <u>Střední školy</u>	13
<u>Použitá literatura</u>	14

1. Úvod

Pedagogická věda neposkytuje jednoznačný návod jak organizovat, naplňovat a vést vyučování. Tradiční školský systém jistě není bez chyb a je na něm stále co vylepšovat, ovšem zůstává bez pochyby fakt, že absolventi tradiční školy vytvořili dnešní bohatou kulturu a úspěšnou technickou civilizaci. Přesto se klasické školy stávají častým terčem kritiky a podle krajních názorů nejsou schopny vyhovět požadavkům dnešní moderní doby. Zřejmě z toho důvodu se koncem minulého století začaly objevovat revoluční snahy o nalezení jiných a snad i lepších pedagogických systémů – “alternativních škol”, z nichž nejznámější jsou Waldorfské školy.

2. Historie Waldorfských škol

První Waldorfská škola vznikla po 1. světové válce v roce 1919 ve Stuttgartu. Její založení bylo v podstatě dobročinným skutkem podnikatele Emila Molta, který ji zřídil jako školu pro děti zaměstnanců své továrny na cigarety Waldorf-Astoria. Odtud také pochází nejběžněji používaný název školy — Waldorfská škola. V anglickém jazykovém prostředí se však někdy tyto školy označují jako Steinerovy školy (*Steiner schools*), jinde jako svobodné školy. V otázkách pedagogického vedení školy se Emil Molt obrátil na Rudolfa Steinera, rakouského filozofa, který tehdy žil ve Švýcarsku a byl znám jednak propagací principů svobody a rozmanitostí ve školství a dále pak pro celistvou antropologii lidského vývoje, tedy specifický způsob poznání člověka, který nazýval antroposofická duchovní věda. Během dalších měsíců byl vyžádán souhlas ministerstva, získána školní budova i pozemek pro školu a Rudolf Steiner sestavil první učitelský sbor této nové školy, stanovil rámcový učební plán, zorganizoval výuku a v prvních letech života školy tam působil jako poradce a vedoucí každoročních vzdělávacích kurzů a seminářů. Základ nové školy měly tvořit zákonitosti a podmínky rozvoje člověka, které jsou u všech dětí, i při jejich individuální rozdílnosti stejné. Tak vznikla Waldorfská škola: jako dvanáctiletá škola s jednotným výukovým obsahem pro všechny děti. Stala se první komplexní školou. Budoucí dělník zde získal stejné vzdělání jako budoucí akademik. Koedukací se odstranilo anachronické rozdělování chlapců a dívek do různých škol. Waldorfská škola představovala všeobecně vzdělávací školu, ve

kteřé už neexistovala diferenciace podle sociální příslušnosti, nadání, pohlaví a náboženského vyznání.

Postupně byly zakládány Waldorfské školy i na jiných místech, první tato škola mimo území Německa vznikla v Haagu v roce 1923, mimo Evropu pak v roce 1928 v New Yorku. Navzdory přetřžce ve vývoji v období druhé světové války a nemožnosti působit v zemích sovětského bloku do konce 80. let 20. století postupně počet Waldorfských škol rostl – dnes se jejich počet odhaduje na 900 (viz. Tabulka 1) a lze je nalézt na všech pěti běžně obydlených kontinentech, nejčastěji však v Evropě.

Tabulka 1

Evropské země	665	Mimoevropské země	293
Belgie	22	Argentina	7
Česká republika	11	Arménie	1
Dánsko	17	Austrálie	32
Estonsko	6	Brazílie	25
Finsko	25	Čile	3
Francie	10	Egypt	1
Irsko	2	Filipíny	1
Island	2	Gruzie	1
Itálie	29	Indie	3
Chorvatsko	2	Izrael	6
Lichtenštějnsko	1	Japonsko	7
Litva	4	Jihoafriká rep.	17
Lotyšsko	3	Kanada	23
Lucembursko	1	Kazachstán	1
Maďarsko	21	Keňa	2
Moldávie	1	Kirgizie	1
Německo	208	Kolumbie	3
Nizozemí	94	Mexiko	5
Norsko	36	Namibie	1
Polsko	3	Nepál	1
Rakousko	15	Nový Zéland	10
Rumunsko	14	Peru	3
Rusko	17	Taiwan	1

Slovensko	1	Tanzánie	1
Slovinsko	1	Tádžikistán	1
Španělsko	4	Thajsko	1
Švédsko	42	Uruguay	1
Švýcarsko	36	USA	134
Ukrajina	6		
Velká Británie	31		

3. Pojem anthroposofie

Ideovým základem pedagogiky waldorfských škol je **anthroposofie**.

- ✓ Zakladatelem anthroposofie je Rudolf Steiner (1861-1925), rakouský filozof a pedagog. Zpočátku byl výrazně ovlivněn filozofií W. Goetha, jehož díla vydával. V osmdesátých letech se přimkl k teosofickému hnutí, založenému H.P. Blavackou. Když však teosofické hnutí později přesunulo svoje aktivity do jihovýchodní Asie a pod vedením Annie Besantové se stále více orientovalo na hinduismus a buddhismus, Rudolf Steiner se roku 1912 od této společnosti odtrhl a následujícího roku založil spolu s větší částí německé sekce teozofů Anthroposofickou společnost.
- ✓ Podat stručnou charakteristiku anthroposofie je nelehký úkol a definicí je mnoho. Zatímco před revolucí šlo o „mystické učení teosofické založené Rudolfem Steinerem, vycházející z nevědeckých domněnek o okultních schopnostech člověka“, po revoluci šlo o „z teosofie odvozenou nauku nabízející mystický vhled do podstaty člověka, přírody a nadsmyslově duchovních světů“.
- ✓ Sám Steiner ji definoval takto: Je to „cesta poznání, která vede duchovní obsah člověka k duchovnu všehomíra“. Zatímco přírodní vědy pojednávají o věcech smysly vnímatelných, měla by anthroposofie „pojednávat ve stejném duchu o tom, co nelze vnímat smysly“.
- ✓ Anthroposofie není sumou poznatků, ani myšlenkovým systémem, který si je třeba osvojit. Anthroposofie sice poskytuje poznatky o vývojových zákonitostech světa a člověka, o jejich vzájemném vztahu, o jejich funkčním uspořádání, ale také o duchovních světech a jejich vzájemné souhře se světem hmotným. Avšak přijímání, konzumace těchto poznatků ještě není anthroposofií. Tyto poznatky

nejsou samoučelem, nejsou cílem, ale prostředkem. Pokud je člověk bdělý a nepředpojatý, může se mnoha těchto poznatků dobrat sám.

- ✓ Anthroposofie chce v člověku probouzet schopnosti, síly, které jsou mu předurčeny, jejichž získání však není automaticky dáno. Tak jako člověk na cestě svého vývoje utvořil a rozvinul svou duši a ducha, své Já, má utvářet další články své bytosti – má se dál stávat člověkem a postupně desátou hierarchií duchovních bytostí, má se blížit andělům.
- ✓ Antroposofie pracuje s fyzickou, duševní a duchovní realitou, je kristocentrickým směrem, hlásí se tedy ke křesťanství, ale operuje současně i s některými prvky známými spíše z východních směrů – karmou, inkarnací, reinkarnací, vícečlennou lidskou bytostí a teorií jejího vývoje, atd.
- ✓ Anthroposofie jako duchovní věda je především způsob poznávání, který je jiný než způsob současné vědy. Je to duchovní, nikoli materialistická věda, vycházející z poznávání duchovního světa.
- ✓ Antroposofie jako „moudrost o člověku“ usiluje o objektivní poznání duchovního světa, o duchovní vědu, která by vedla k poznání světa i jeho skrytých zákonitostí. K takovému poznání je třeba se dobře připravit a metodicky správně vyškolit na „meditativní stezce“. Po ní lze dospět ke kronice Akáša, k paměti světa, z níž své znalosti a závěry údajně čerpal i Rudolf Steiner.
- ✓ V období po první světové válce Steiner přispěl nejen k pedagogice, ale i k teorii společenské reformy. Přinesl tzv. **ideu sociální trojčlennosti**. Společenský život rozdělil na sféru hospodářskou, politicko-právní a duchovní (tyto sféry odpovídají třem složkám člověka: tělu, duši a duchu) a každé sféře přiřadil určující hodnotu. Hospodářská sféra by podle Steinerova pojetí měla být řízena ideou bratrství ve vztahu k přírodě, politicko-právní sféra hodnotou rovnosti a duchovní sféra hodnotou svobody. Uplatňování těchto tří hodnot, které spolu tvoří heslo Velké francouzské revoluce, mimo jim příslušné sféry, vede podle Steinera ke společenskému chaosu – příkladem z tehdejší doby mu mohla být situace v Rusku. Tato idea měla brzy ohlas i v Československu, kde po první světové válce působilo Sdružení pro trojdílnost sociálního organismu.

4. Charakteristika WŠ

- waldorfské školy možno charakterizovať ako

- ✓ **neštátne** (anthroposofovia a učitelia WŠ považujú za vhodné, aby vplyv štátu bol zminimalizovaný na najnižšiu možnú mieru – jedná sa často o financovanie, ktorým by štát získal kontrolu, preto sa často WŠ finančného vzdávajú a fungujú z vlastných zdrojov, ako sú príspevky darcov, rodičov, pomoc solventnejších WŠ)
- ✓ **slobodné** (vo výchove by nemalo dochádzať o vštepovanie určitého svetonázoru, ale o to, aby vychovávaní jedinci boli schopní vlastnej orientácie, samostatného, zodpovedného a sociálne pozitívne orientovaného jednania – vo WŠ sú deti vedené k tomu, aby otvorene pristupovali k svetu)
- ✓ **jednotné** (dvanásťročná školská dochádzka v rámci spoločnej školy pre žiakov s rôznym nadaním je preferovaným typom organizácie WŠ, avšak táto organizácie podlieha špecifikám miesta existencie, preto sa možno stretnúť s osemročnou základnou školou s pripojenou štvorročnou strednou školou, v niektorých krajinách sa zriaďuje 13. ročník pre záujemcov o maturitu; časté býva i pridruženie materských škôl k základným školám)
- ✓ **koedukované** (WŠ sú prístupné všetkým deťom bez rozdielu pohlavia, sociálneho zázemia, rasových, národnostných, majetkových, religióznych pomerov; ideálne je rozmanité zloženie tried, aby žiaci mohli rozvíjať sociálne vedomie)
- ✓ **všeobecné** (WŠ stoja proti princípu segregácie detí podľa ich odlišných intelektuálnych kapacít, a proti predčasnej špecializácii)

5. Waldorfská pedagogika

- ✓ waldorfská pedagogika nahliada na človeka ako trojčlennú bytosť pozostávajúcu z tela, duše a ducha – toto rozdelenie sa odráža v kultúrnom živote, ktorý pozostáva z vedy, umenia a náboženstva; z tohto dôvodu sa Waldorfskí pedagógovia snažia učebný plán koncipovať tak, aby sa tieto stránky ľudskej bytosti rozvíjali rovnomerne v kvalitách myslenia, cítenia a vôle
- ✓ waldorfská pedagogika pracuje so sedemročnými cyklami
 - 0 – 7 rokov: jedinec sa vyrovnáva so svojím telom, so sebou samým

- 6 – 7 až 13 – 14 rokov: rozvíja sa emocionálna rovnováha a prežívanie a rozvíja sa cítenie; rozvíjajú sa schopnosti pre myslenie
- 13 – 14 až 18 – 20 rokov: rozvíja sa individualita; zdokonaľujú sa analytické a kritické schopnosti; sebadisciplína, a nezávislosť
- ✓ na konci tretieho sedemročia, v 21. roku života je človek dospelý a svoj ďalší vývoj by mal byť schopný riadiť sám
- ✓ WP rovnako vychádza i z učenia o temperamentoch (sangvinik, melancholik, choleric, flegmatik) – deti s rovnakým temperamentom bývajú spolu v skupinkách, čo umožňuje učiteľovi individuálny prístup

5.1. Učebný plán

- učebný plán je upravený podľa potrieb detí; vychádza sa z presvedčenia, že každé normálne dieťa je nadané v nejakej oblasti, preto má učebný plán univerzálny charakter
- učebný plán má na WŠ skôr orientačný charakter – až sám učiteľ mu dáva konkrétny tvar výberom tém a voľbou prostriedkov vyučovania a materiálov
- sekvencie, do ktorých sú predmety zoradené sledujú vývoj ľudského vedomia
- napriek tomu, že v učebnom pláne existujú určité hlavné témy, charakteristickým znakom WŠ je snaha nenadradovať určitý predmet či skupinu predmetov nad druhé – všetky predmety sú od 1. do 8./9. ročníka povinné, a vytvárajú jeden celok – učebný plán má holistické poňatie
- učebný plán je antropocentrický – všetky poznatky sú uvádzané do vzťahu k človeku
- integrácia učebného plánu sa snaží o prezentovanie jednotlivých poznatkov do vzťahu k celku; pri voľbe tém nejde o snahu extenzívne pokryť celé spektrum vedomostí odboru, ale sa vyberajú konkrétne témy, ktoré sú preberané do hĺbky
- v učebnom pláne WŠ je zrejma snaha dosiahnuť súlad medzi vedou (pravdou), umením (krásou) a náboženstvom (dobrom)

5.2. Organizácia vyučovania

- veľký význam sa vo WŠ prikladá správne členeniu vyučovacích jednotiek teoretických, umeleckých a praktických aktivít do sekvencie v priebehu dňa
- rozdelenie predmetov do troch základných skupín:

1. písanie, počty, kreslenie foriem, materský jazyk, dejepis, zemepis, geometria, fyzika, chémia
 2. cudzie jazyky, hudba, eurytmia, maľovanie
 3. ručné práce, remeslá a telesná výchova
- prvá skupina predmetov sa vyučuje počas prvých dvoch období dňa v tzv. *epoche* (bloku epoch), počas všetkých dní po sebe nasledujúcich týždňov (3 – 9); epocha (či dvojhodinový vyučovací blok) má tri časti – rytmickú, hlavnú a rozprávaciu
 - ✓ rytmická časť začína spoločne recitovanou básničkou či myšlienkou; potom deti recitujú básničky, ktoré im vybral(a) vyučujúca, následne príde rytmické cvičenie, pri ktorom deti odriekavajú napr. násobky
 - ✓ hlavná časť prebieha frontálne – deti v lavici, učiteľ pri tabuli
 - ✓ rozprávací časť – učiteľ rozpráva príbeh s poslaním odpovedajúcim veku detí: 1. trieda – rozprávky, 2. trieda – bájky a legendy svätých, 3. trieda – príbehy Starého zákona, 4. trieda – severské a keltské legendy, 5. trieda – grécke báje, mytológia Indie, Perzie, Egypta, 6. trieda – rímska a stredoveká história, 7. trieda – renesancia a storočie objavov, 8. trieda – moderná história
 - druhá skupina nasleduje vždy po prvej, vo vyučovacích jednotkách 40 – 45 minút – jedná sa o predmety, ktoré vyžadujú stále precvičovanie
 - potom prichádza rad na predmety tretej skupiny
- epochy sa v rámci jedného predmetu opakujú dvakrát za rok, preto sa deťom poskytuje dostatok času na zabúdanie a znovuvybavovanie poznatkov
 - predmety druhej a tretej skupiny sú preberané v priebehu celého školského roka; matematika a materský jazyk sa však objavujú aj v blokoch i tradičných 45-minutových jednotkách
 - zmyslom tejto organizácie vyučovania je výraznejšia kontinuita práce s ohľadom na rovnováhu a rytmus
 - vo WŠ sa nepoužívajú učebnice ako také, ale využívajú sa rôzne encyklopédie, vedecko-populárna literatúra a tzv. epochové zošity, v ktorých si sami žiaci zhromažďujú podstatu jednej vyučovacej epochy; učiteľ spravidla až po ôsmy ročník diktuje texty, alebo sa vypracúvajú spoločne v triede; ilustrácie sú úplne dielom detí

5.3. Špecifiká Waldorfskej pedagogiky

- deti sa najprv učia čítať, až potom písať; v matematike sa postupuje rýchlejšie než je obvyklé
- deti sa od prvej triedy učia hrať na flautu, cudzí jazyk a majú dva zvláštne predmety: *formy* a *eurytmia*
 - ✓ **formy** sú akýmisi grafomotorickými cvičeniami – deti najprv kreslia rukami (nohami, celým telom) do vzduchu, neskôr na papier; v 1. triede sú formy jednoduché, v 2. zrkadlové, v 3. súmerné podľa dvoch ôs a pod.; týmto sa deti učia pracovať s písacími potrebami, napodobňovať tvary, orientovať sa v priestore
 - ✓ **eurytmia** je pohybové stvárnenie hudby a reči; eurytmia vychádza z myšlienky, že hudba i reč sú jednoznačnou objektívnou realitou – ktorákoľvek hláska (tón) vyvoláva celkom určitý pohyb, ktorý je pre tú či onú hlásku (tón) vždy kvalitatívne rovnaký; eurytmia vytvára istú protiváhu – zatiaľ čo telocvik pomáha deťom zabývať sa v súvislostiach fyzickej reality, eurytmia pomáha udržať spojenie smerom nahor (s duchovnými svetmi), telesná výchova ma za úlohu učiť deti „ako“ sa pohybovať v našom svete, eurytmia sa snaží do istej miery pomáhať nájsť odpoveď na otázku „prečo?“; na hodinách eurytmie majú deti možnosť priamo zažiť pôsobenie síl, ktoré formujú a oživujú nielen nás, ale i celý vonkajší svet
- popri tradičného obsahu majú všestranný rozvoj dieťaťa zaručiť i praktické a umelecké odbory ako napr. knihárstvo, pletenie, tkanie, záhradníctvo, zememeračstvo atď.
- v metódach, ktorými waldorfskí učitelia uvádzajú svojich žiakov do učiva, hrá dôležitú úlohu obraz, rytmus a pohyb
- výkony žiakov nie sú hodnotené známkami; vysvedčenie na konci školského roka má formu slovného hodnotenia, ktoré charakterizuje všetky prednosti i nedostatky dieťaťa, jeho pokroky i obtiaže v uplynulom školskom roku
- pre život a prácu vo waldorfských školách platí zásada, že spolupráca žiakov jasne prevažuje nad ich súťaživosťou

5.4. Vzťah Waldorfských škôl a rodičov žiakov

- vo waldorfských školách vzniká oveľa užšia väzba medzi rodinou a školou, pretože v prvom rade škola vzniká z ich vôle; rodičia sú vtiahnutí do života školy, zúčastňujú sa sviatkov, ktoré sa v školách každoročne slávia, usporadúvajú sa dobročinné jarmoky a bazáre
- aspoň trikrát do roka sú rodičia zvaní na rodičovskú schôdzku, kde triedny učiteľ, učitelia odborných predmetov a tiež školský lekár vysvetľujú rodičom svoje metódy a postupy
- ak je to možné, učiteľ navštevuje svojich žiakov a ich rodičov niekoľkokrát ročne u nich doma – tým získava nielen ucelenú predstavu o zázemí žiaka v rodine, ale i o pracovných a sociálnych aktivitách rodičov
- aspoň raz za rok bývajú rodičia pozvaní na popoludňajšiu „party“, kde sú hosťami svojich detí, ktoré im prezentujú svoju prácu – v hudobných, dramatických, recitačných vystúpeniach, formou výstaviiek svojich prác atď.
- odborní učitelia často organizujú pre rodičov rôzne kurzy napr. eurytmie, cudzích jazykov, maľovania, práce s drevom, kovem a pod.

5.5. Učiteľ

- učiteľ waldorfskej školy si sám organizuje svoju prácu od najmenších detailov v triede až k všeobecne závažným veciam potrebným pre riadenie školy
- požiadavky na učiteľa podľa Steinera: vrúcnosť prístupu k deťom, entuziazmus, iniciatíva, láska, praktickosť; učebnú látku vyberá a spracúva s ohľadom na vývojové potreby detí
- aby mohol učiteľ viesť žiakov k plnohodnotnému životu v spoločnosti, mal by mať za sebou niekoľkoročnú prax v inom než školskom prostredí
- učiteľ musí spolupracovať so svojimi kolegami – kolégium je srdcom školy
- ideálne by mala mať každá trieda jedného triedneho učiteľa po dobu ôsmich či deviatich rokov; v epochách vyučuje triedny učiteľ všetky hlavné predmety
- úlohy triedneho učiteľa: častý styk s rodičmi, pravidelná týždňová konferencia učiteľov, ustavičná starostlivosť o výchovu detí, opravovanie pracovných zošitov

5.6. Trieda waldorfskej školy

- Trieda waldorfskej školy by mala byť vymalovaná špeciálnou vrstvenou malbou, ktorá pôsobí trochu zahmlene (zasnena).
- Vyzdobená býva jemnými látkami svetlých farieb a prírodnými materiálmi (z nich je aj veľká časť pomôcok).
- Deti sedia v laviciach čelom k tabuľi. Pohromade by mali sedieť deti s rovnakým temperamentom (cholerické, sangvinické, flegmatické, melancholické), aby mohol učiteľ pristupovať k jednotlivým skupinám individuálne.

6. Seznam WŠ v ČR

6.1. Mateřské školy

Název	Typ	E-mail	Web
Asociace waldorfských MŠ	Mateřské školy	waldorf.ms@volny.cz	web
Beroun Mateřské centrum	Mateřské školy	s.o.w.a.@seznam.cz	
Boseň Mateřský klub	Mateřské školy	klub-icko@volny.cz	
Brno MŠ	Mateřské školy	wms.brno@seznam.cz	web
Č. Budějovice MŠ - třídy	Mateřské školy	info@waldorfcz.cz	web
Karlovy Vary MŠ - třída	Mateřské školy		
Klatovy MŠ - třída	Mateřské školy		
Olomouc MŠ třída	Mateřské školy		
Písek MŠ	Mateřské školy		web
Praha 3 Žižkov Mateřské centrum	Mateřské školy	waldorf.ms@volny.cz	
Praha 3 Žižkov MŠ	Mateřské školy	waldorf.ms@volny.cz	web
Praha 6 Petřiny Mateřské centrum	Mateřské školy	wmsdusikova@volny.cz	
Praha 6 Petřiny MŠ	Mateřské školy	wmsdusikova@volny.cz	web
Příbram Mateřské centrum	Mateřské školy	kristian.ostrizek@seznam.cz	web
Příbram MŠ - třída	Mateřské školy	kristian.ostrizek@seznam.cz	web
Rovensko pod Troskami MŠ	Mateřské školy	materskola@quick.cz	web
Sedlčany MŠ - třída	Mateřské školy		
Semily MŠ	Mateřské školy	jiroutovahelena@seznam.cz	web
Staré Ždánice MŠ	Mateřské školy	sanda_jiri@volny.cz	web
Strakonice MŠ	Mateřské školy		
Turnov Mateřské centrum	Mateřské školy	naruc.turnov@seznam.cz	
Turnov MŠ	Mateřské školy	ms.waldorfskaturnov@tiscali.cz	web
Žďár n. Sázavou MŠ - třída	Mateřské školy	waldorf.zdar@tiscali.cz	

6.2. Základní školy a třídy

Název	Typ	E-mail	Web
Asociace waldorfských škol AWŠ	Základní školy a třídy	waldorf@seznam.cz	web
Brno ZŠ - třídy	Základní školy a třídy	waldorf.brno@seznam.cz	web
Olomouc ZŠ třídy	Základní školy a třídy	waldorf.olomouc@centrum.cz	web
Ostrava ZŠ	Základní školy a třídy	skola@zswaldorfostrava.cz	web
Pardubice ZŠ	Základní školy a třídy	pce.waldorf@wo.cz	web
Písek ZŠ	Základní školy a třídy	zs.svobodna@tiscali.cz	web
Praha 5 Jinonice ZŠ	Základní školy a třídy	skola@wspj.cz	web
Praha 6 Dědina ZŠ třídy	Základní školy a třídy	waldorf@zsdedina.cz	web
Příbram ZŠ	Základní školy a třídy	waldorf@waldorf.pb.cz	web
Semily ZŠ	Základní školy a třídy	info@waldorf.semily.cz	web

6.3. Střední školy

Název	Typ	E-mail	Web
Ostrava SOŠ	Střední školy	lyceum@waldorfostrava.cz	web
Praha SOŠ	Střední školy	lyceum@wspj.cz	web
Příbram Gymnázium a SOU	Střední školy	waldorf@waldorf.pb.cz	web
Semily SŠ	Střední školy	lyceum@waldorf.semily.cz	web

Použitá literatura

CARLGEN, Frans. *Výchova k slobode – Pedagogika Rudolfa Steinera*. Přel. Mária Provazníková. Bratislava : SPN, 1993.

Děti a výchova. *Sborník Obce křesťanů*. Okruh a střed, 4/2002.

HOFRICHTER, H. *Waldorf – Jméno a jeho příběh*. Přel. Olga Vanclová.

KRANICH, R. M. *Waldorfské školy*. Semily : Opherus, 2000.

LINDENBERG, Christoph. *Rudolf Steiner*. Přel. Josef Myslivec. Liberec : Opherus, 1998.

POL, Milan: *Waldorfské školy: izolovaná alternativa, nebo zajímavý podnět pro jiné školy?*
Brno : MU, 1996.

POL, Milan: Waldorfské školy. In: SVOBODOVÁ, Jarmila: *Výběr z reformních i současných edukačních koncepcí*. Brno : MSD, 2007, s. 132–145.

Průvodce Českou Antroposofií. JANOVSÁ, Hana. (ed.) Hranice : Fabula, 2002.

Internetové zdroje

URL: <<http://www.iwaldorf.cz/>> [cit. 2007-12-04].

URL: <<http://www.waldorf.cz/cz/>> [cit. 2007-12-04].

URL: <<http://www.vosp.cz/tvorba/alter/09a/scope.xf.cz/index.html>> [cit. 2007-12-04].

URL: <<http://www.stripky.cz/vychova/skolstvi/waldorf1.html>> [cit. 2007-12-04].

URL: <<http://www.anthroposof.org/anthroposofie/cojeanthroposofie.html>> [cit. 2007-12-04].

URL: <<http://www.zine.cz/mirror/AZOld/occam/waldorf.htm>> [cit. 2007-12-04].

URL: <<http://www.portal.cz/scripts/detail.php?id=3477>> [cit. 2007-12-04].